

KOPASZ GYULA

„NEMZETSÉGALAPÍTÓ” DERCZENI DERCSÉNYI JÁNOS, AZ ELFELEDETT POLIHISZTOR

Az egykori Bereg vármegye nemes családjai maradandó nyomot hagytak a történelem lapjain. Ki ne hallott volna a Rákóczi, Perényi, Esterházy, Mágóchy, Telegdy vagy éppen a Schönborn családról? Méltán bekerülhetne ebbe a történelmi panteonba a Dercsényi is, amely sajnos az utóbbi egy évszázad során a feledés homályába merült. Pedig az alapító Dercsényi János sokoldalúsága, tettei is figyelmet és megbecsülést érdemelnek, s a család többi tagjáról még nem is beszéltünk. Jelen írással történelmi ismereteink hiányosságát szeretném megfelelő módon pótolni, s emléket állítani szülőfalum egyik legnagyobb jótevőjének.

A „nemzetségalapító” Dercsényi Jánost három vármegye is magáénak vallhatja. Szepes vármegye a származás, az orvosi pályakezdés és a mineralógia jogán. Zemplén vármegye a megyei főorvosi szolgálat, a tokaji szőlőművelés és borászat, továbbá a Kazinczy-sógorság miatt. Végül, de nem utolsósorban, Bereg vármegye és többek között Dercen község, a tim-sógyártás felvirágoztatásáért, továbbá jótékonykodásaiért a derceni református egyház és a szegény sorsúak részére.

De lássuk az életrajzi adatokat. Weisz János 1755. május 16-án született Szepesszombaton, az egykori Szepes vármegyében (ma Spisska Sobota, Szlovákia). A helység egyike volt a Zsigmond király (1387-1437) által 1412-ben Lengyelországnak elzálogosított szepesi városoknak, amelyek csak 1772-ben – Lengyelország első felosztásakor – kerültek ismét a magyar korona fennhatósága alá. Tanulmányait Lőcsén kezdte, majd Pozsonyban folytatta. Ezután Bécsben szerzett orvosi képesítést. Már édesapja és nagyapja is rendelkeztetett nemesi címmel. Az elődök a mohácsi vész után az Alföldről költöztek a Szepességbe. Családnevük ekkor Fejér volt, a szepesi németek között viszont Weiszre változtatták, és a férfiak nagy része evangélikus lelkészi pályára lépett. I. Lipót (1657–1705) császár és király 1687-ben adományozott nemesi címet a családnak. Ekkortól használatos a családi címer is: álló paj-

zson sárga mezőben jobboldalon koronás márványoszlop látható, amely közepét három piros rózsaszerű jelvény díszíti. Baloldalon egy ágaskodó oroszlán bal lábával tartja az oszlopot, jobb lábával pedig egy kardot. A címerpajzsot koronával díszített hadi sisak fedi, a koronán pedig egy bal lábon álló daru látható, amely jobbujában sötét kövecset tart, ami az éberséget jelképezi. A takaró jobb oldalon fehér-piros, a baloldalon pedig sárga-kék¹.

I. Ferenc császár és király (1792–1835) 1793. november 28-án Bécsben keltezett okirattal azon érdeméért, amelyet Weisz János a korona és az Ausztriai Ház iránt tanúsított, és hűséges szolgálatai által szerzett, jutalmul nagy birtokrészt kapott – az utódok nélkül elhalt Bégányi Lénárdnak a koronára szállt vagyonát, köztük a bégányi és barabási birtokot. Emellett a Thököly-féle mozgalomban való korábbi részvételéért Bay Mihálytól a hűtlensége miatt elkobzott derцени részeket, a hozzá tartozó nemesi jogokkal együtt, szintén Weisz és fiúörökösei kapták meg örökjoggal. A király egyben megengedte, hogy a család a továbbiakban a derцени Dercséni nevet viselhesse².

Dercséni János jeles orvos és természettudós volt. 1785-ben nősült, felesége a nyelvújító, író Kazinczy Ferenc húga, Julianna lett. Dercséni János 1780-ban a „láztudományról” írt értekezésével orvosi oklevelet is szerzett. 1783-ban ezt a disszertációját, ezen kívül „a gyulladáshoz lázokról” addig gyűjtött tapasztalatait könyv formájában is kiadta. Ekkor már Zemplén megye főorvosa és fizikusa volt, 1802-ig főleg a járványos kórok (lépfene), illetve a szegény sorsú lakosság körében dúló skorbut megfékezésében jeleskedett. Elsők között kórboncolt Magyarországon (1783-ban). Mivel orvosi fennhatósága alá tartozott a tokaji borvidék, maga is szőlész-borász lett és e téren szerzett tapasztalatait 1796-ban német nyelven tette közzé. A rövidesen magyarul is kiadott „A Tokaji Bornak természetéről, szűréséről és forrásáról” című munka az új, Lavoisier nevével fémjelzett vegyi ismeretek egyik első magyarországi meghonosítója. Mineralógus is volt, az ő érdeme a szobranci víz gyógyhatásának ismertebbé tétele. Kapcsolatban állt a Magyar Tudós Társasággal (ma a Tudományos Akadémia) is, írásait, tanulmányait kiadta a társaság. Teleki gróffal váltott levelei is jelzik, hogy Dercséni írásai pozitív fogadtatásra találtak a kor magyar folyóirataiban. Fia, Dercséni Pál, a Pesti Casino tagja volt, egy alkalommal ezer üveg tokaji aszúval támogatta egy pályadíjat. Gödi házában maga Széchenyi István is többször megfordult. Dercséni János mindezek mellett szemtanúja lehetett az 1825-ös pozsonyi reformországgyűlésnek, amelyen Széchenyi egy Magyar Tudós Társaság megalapítására felajánlotta éves jöve-

delmét. Az 1825–1827. évi országgyűlésen tagja lett annak a bizottságnak, amely kidolgozta a magyar bányajogi kódexet. Emellett a Bereg megyei kereskedelmi és erdészeti bizottságnak is tagja volt. A Tudós Társaság folyóiratában az időjárás tudományáról, az artézi kutakról és a bányákról publikált. Felvilágosító írása a tetszhalottokról, eredeti címén a „színholtakról” 1836-ban jelent meg a Társalkodóban, a korszak egyik legolvasottabb lapjában. Földtani kutatásokat is végzett, 1835-ben megjelent tanulmánya „A földrengésről” címmel szintén a Társalkodóban látott napvilágot. Földtani érdeklődésének köszönhetően Bereg vármegyei birtokán tekintélyes timsótelepet fedezett fel, amely nem csak gazdaggá tette, hanem pályamódosításra ösztönözte. Feladva főorvosi posztját a Schönborn-uradalom elöljárójaként működött. Dercsényi kutatásai során a beregszászi, muzsalyi, kovászói, benei határoknál fekvő hegyekben jelentős timsó lelőhelyre bukkant. Ekkor timsógyár építését tervezte, amelyet az ellenérdekelt Schönborn gróf igyekezett megakadályozni. Dercsényi azonban nem adta fel terveit, Bécsbe ment szabadalomért, amelyet 10 évre meg is kapott. A gróf ezután már szívesen társult vele, hasznot látva a kezdeményezésben. Előbb Podheringen (1800), aztán Kovászón (1809), 1825-ben pedig a Dercenhez tartozó Pusztakerepecen építettek timsógyárat. 1814-ben Dercsényi János „császári és királyi tanácsos” címet kapott, mivel 1 millió forintot tartott az országban, amit idegen timsó behozataláért kellett volna fizetnie a birodalomnak. A Róma mellett fekvő tolfai timsó mellett a Dercsényi-félel tartották a legjobbnak Európában. Mindezek mellett a muzsalyi aranybánya is a derczeni Dercsényieké volt. Nagybégány községben pedig két kocsmát üzemeltetett a család. János 1831-től visszatért az orvosi pályára Bereg vármegye kolera-elleni bizottságának tagjaként³.

Dercsényi Jánosnak Kazinczy Júliától négy fia született. Közülük Károly a napóleoni háborúkban huszárkapitányként szerzett érdemeket. Ferenc, aki bányamérnöki végzettséggel rendelkezett, vette át apja beregi timsógyárainak vezetését. A fentebb már említett Pál bárói rangot kapott, ő Széchenyi István Nemzeti Casinojának volt a tagja. János pedig a „communizmus egy humánus ellenszeréről” írt tanulmányával kiérdemelte azt a megtiszteltetést, hogy a belga király a Lipót-renddel tüntette ki.

Dercsényi Ferenc Szemere Klárától született mindhárom fia az 1848–1849-es szabadságharc hőse lett, aktív résztvevőként írták be nevüket történelmünkbe. István gerillakapitányként saját maga szervezte lovascsapatával jó ideig akadályozta a cári haderő benyomulását a Kárpát-medencé-

be, továbbá biztosította a podheringi csata győztes kimenetelét 1849 áprilisában. László, aki a dualizmus korában törvényszéki bíró volt és a megyei honvédegyelet elnöke, huszárcapitányként vett részt az erdélyi harcokban⁴. Bem seregében szinte a világosi fegyverletételig harcolt, az utolsó csatákban átlőtt lábbal is. Magas katonai kitüntetését sebtől vérezve Bem kezéből vehette át, aki nem engedte meg, hogy lováról leszállva vegye el azt⁵. Kálmán a kolozsvári Mátyás-huszárok főhadnagyaként harcolta végig Bem tábornok téli hadjáratát, amiről könyvet írt, bár megjelenését nem élhette meg. A magyar tudományosság szempontjából fontos megemlítenünk, hogy Dercsényi Ferenc halála után özvegye, Szemere Klára, férjhez ment bizonyos Szemsey Lajoshoz. Ebből a házasságból még öt gyermek született. Egyik fiának, Szemsey Andornak, az adományából épült fel a Földtani Intézet, továbbá a Nemzeti Múzeum mecénása volt. Nevét egy fővárosi utca viseli⁶.

A Dercsényi család a derceni reformátusok jótevőjének számított. A családfő, János, papi családból származott, édesapja evangélikus lelkész, édesanyja pedig lelkész lánya volt. A derceni egyház, illetve iskola javára Dercsényi János 100–100 pengő forintot adományozott, és az úrasztalát is becses tárgyakkal szereltette fel. Ezen kívül Munkácson létrehozott egy jótékonyági alapítványt. A neves orvos-természettudóst a derceni Kerekhegy tetején dór oszlopokkal ékesített kupolás sírboltban temették el. Több mint 110 éves fennállása után a gloriétte-tel díszes kriptát, a sok évszázados községi temetővel együtt a szovjet megszállók megsemmisítették, 1951–52-től radarállomásnak használták. Az 1840-ben emelt, műemléknek számító, klasszicista családi sírbolt 20 derczeni Dercsényi holttestét rejtette, közülük több bebalzsamozott testtel, üvegfedelű koporsóban, köztük Kazinczy Julianna (sírfeliratán a következő szöveg állt: „*Dercsényi János királyi tanácsos érdemes özvegye, Kazinczy Ferencnek úgy lelki műveltségre, mint honszeretetre igaz testvére, a legjobb anyáknak egyike*”)⁷.

Az egyházi élet kiépítése és későbbi megszilárdítása körül tekintélyes szerepet játszottak és jelentős anyagi áldozatokat hoztak a Dercsényi család tagjai. Nagymértékben fűződik nevükhöz a mai kőtemplom megépítése, számos segílyt osztottak szét a szegények és az iskolás gyerekek között. Mellettük a Dobó, Horváth, Barkóczy, Péchy, Beniczky, Szuchányi, Vécsey családok is értékes áldozatot hoztak az egyházért. A jelenlegi kőtemplom 1835-ben épült, egyszerű magyaros templom-stílusban, hegyes, sugár toronnyal. Helyén előtte ismeretlen időből eredő fatemplom állt⁸.

Dercsényi János 1837-ben hunyt el Munkácson, Dercenben temették el, a már említett családi sírboltban. Birtokait fiai örökölték, akik 1853-ban 136 ezer pengő forintért eladták gróf Schönborn Károlynak, aki később a bégányi és barabási részeket 8 ezer forintért visszaengedte. A derceni és pusztakerepeci birtokot a jól jövedelmező timsógyárral azonban meghagyta uradalma részének. A Dercsényiek emlékét Dercenben utcanév őrzi, emellett megfogalmazódott a szovjet katonák által lerombolt síremlék újjáépítésének gondolata.

Összegzésül elmondható, hogy a tudás és a haza szolgálata nemzedékeken át élt a család utódaiban. Sajnos Dercsényi János életműve nagyrészt feledésbe merült. Sokoldalúsága, személyisége és életműve kora egyik meghatározó szereplőjévé tette, akire bátran tekinthet példaképként a 21. század embere. Kazinczy Ferenc sógora volt, de tettei miatt illeti hírnév a „nemzetségalapító” derczeni Dercsényi Jánost.

JEGYZETEK:

1. Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája, II. kötet. – Ungvár: Pollacsek Miksa Könyvnyomdája, 1881. – 263–265. old.
2. Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája, II. kötet. – Ungvár: Pollacsek Miksa Könyvnyomdája, 1881. – 265. old.
3. Dr. Kiss László. Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa: Dercsényi János. - Budapest-Dercen: Hódmezővásárhely – Tabáni Református Egyházközség, 2009. – 41–52. old.
4. Uo. – 321. old.
5. <http://www.hhrf.org/karpatiigazszo/030726/hv09.html>
6. Tomcsányi Pál akadémikus feljegyzései
7. Dr. Kiss László. Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa: Dercsényi János. - Budapest-Dercen: Hódmezővásárhely- Tabáni Református Egyházközség, 2009. – 119. old.
8. ifj. Nagy Károly. A Tiszántúli Református Egyházkerület története. - Debrecen: II. Egyházközségek adattára, 1939.